

Romanul haiducesc al lui N.D. Popescu

Lucreția PASCARIU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

lucretia.pascariu@gmail.com

Alexandra OLTEANU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

olteanualexandra99@yahoo.com

Manuela TICAN (URSU)

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

manuel.tican@gmail.com

Oana IONESCU

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

oana_i17@yahoo.com

Raluca BABII

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

raluca.babii@yahoo.com

Abstract: In the light of the cultural changes that the 19th century had brought to the Romanian literary space, N.D. Popescu's hajduk novels seem to be a harmonious mixture of different subgenres as historical, social, and moral novels. Therefore, by processing the historical document and the literary techniques specific to the Romantic movement, N.D. Popescu succeeds in emulating the local imaginary of the heroic figure of the hajduk. Also, the literary formula prevailed by N.D. Popescu had adapted the already used blueprint of the popular novel (dramatic dialogue, sensational plot). In this manner, the historical documents seem to be an artistic pretext for the hajduk rebellion.

Keywords: *novel, melodrama, outlaw/hajduk, pulp fiction novels.*

N.D. Popescu – istorie, viață, literatură

Din galeria scriitorilor de literatură populară, N.D. Popescu este considerat cel mai productiv romancier din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În ciuda acestui fapt, istoriile literare nu consemnează foarte multe informații referitoare la viața sau activitatea sa. De altfel, acest aspect este deseori întâlnit atunci când ne orientăm interesul asupra literaturii „necanonice”, încercând să descoperim în miile de pagini uitate mici oaze literare. Deși puțin studiate de specialiști, textele adunate la umbra conceptului de paraliteratură sunt reconsiderate astăzi și analizate din perspectiva relației pe care au avut-o sau încă o au cu publicul larg, căci în funcție de

aceasta scriitorii populari și-au proiectat întreaga operă. Din această perspectivă, ne vom concentra în cele ce urmează pe activitatea literară a lui N. D. Popescu, analizând-o din punct de vedere cultural, istoric, social și chiar estetic.

În ceea ce privește anii formării sale intelectuale și profesionale, N.D. Popescu urmează cursurile școlii secundare în orașul natal, urmând ca în anul 1881 să își întrerupă studiile pentru a se angaja la Ministerul de Interne. Va ocupa mai întâi în funcția de copist, iar mai apoi va fi numit arhivist-șef, ocupație pe care o va avea tot restul vieții [DBLR 2006: 411]. Activitatea de arhivist va influența întreaga operă a scriitorului bucureștean, acesta utilizând adesea documentul istoric pentru a da un caracter autentic și original romanelor sale, în special celor istorice sau haiducești. Înainte de a se impune în conștiința publicului larg drept un autor de texte senzaționale, N.D. Popescu își începe activitatea literară prin realizarea de calendare. La jumătatea secolului al XVIII-lea, reușește să pătrundă în cultura română această modă a calendarelor, care cuprindeau pe lângă elementele obișnuite ce au menirea de a ține cursul anilor, lunilor și zilelor, diverse imagini, peisaje sau texte, fie că era vorba despre povestioare, basme, fapte obișnuite sau chiar fragmente istorice.

Utilizată de M. Kogălniceanu sau Gh. Asachi cu scop instructiv, calendaristica ajunge să se specializeze și să apară separat (calendare istorice, literare, politice sau culturale). N.D. Popescu se remarcă îndeosebi creând nenumărate calendare, precum *Calendarul pentru toți*, *Calendarul României*, *Calendarul amuzant*, *Calendarul istoric și popular*, *Calendarul Daciei*, *Calendarul pentru români*, *Calendarul basmelor*, *Calendarul progresului*, *Calendarul pentru toți românii* etc., în care publică, pentru prima dată, fragmente din prozele sale istorice sau diverse adaptări din literatura populară [DLRO 1979: 693]. Modul în care scriitorul construiește aceste calendare îi atrage atenția și istoricului N. Iorga, ce observă că și-au pierdut popularitatea de care se bucurau pe vremea când el însuși era copil: „când mă înduioșam cetind în ele patimile Brîncoveanului și ale neamului său nenorocit”, „Ele represintă însă și astăzi un gen deosebit în literatura de calendare” [1910: 115].

Totodată, N.D. Popescu colaborează cu diverse reviste ale vremii, precum „Amicul familiei”, „Columna lui Traian”, „Ghimpele”, „Revista contemporană”, „Revista literară și științifică”, „România ilustrată”, „Telegraful”, „Vatra”, publicând diverse materiale ce vor fi valorificate ulterior în prozele sale sau chiar în romanele foileton, reeditate și incluse în volume de sine stătătoare [BRM III/1989: 971-975, DCRR 2003]. Nici activitatea de traducător nu i-a fost una străină. Cu toate că a tradus din limba franceză doar romanul *Le Crime d'Orcival de Émile Gaboriau* [DCRR 2005: 1880], N.D. Popescu a păstrat, fără îndoială, un contact direct cu literatura occidentală.

Activitatea sa literară este una vastă, N.D. Popescu putând fi etichetat drept un veritabil scriitor popular, care reușește să publice zeci de romane într-un timp foarte scurt, câștigându-și o audiență numeroasă. Deși acesta încearcă să abordeze mai multe specii literare, precum schița de moravuri sau nuvela cu subiect istoric, cele mai importante scrieri rămân cele cu subiect istoric, îndeosebi romanele haiducești. Din categoria romanului istoric, menționăm textele concentrate în jurul

unor figuri istorice principale feminine, *Amasoana de la Rachova* (1879), *Fata de la Cozja. Nuvelă istorică originală, precedată de un rezumat al domniei lui Vlad-Vodă Dracula* (1887), *Maria Putoianca. Roman istoric. Extras din cea mai glorioasă epocă a vieții lui Mihai Viteazul* (1892) sau masculine, *Junețea lui Mihai Viteazul. Nuvelă istorică originală* (1895), *Mihai-Vodă și călăul* (1895), *Căpitan Buzdugan. Nuvelă istorică originală* (1890), *Constantin Brâncoveanu. Nuvelă originală* (1885), precum și romanele ce au în centru descrierea unui eveniment istoric, așa cum este *Primul rănit. Nuvelă istorică contemporană* (1890), *Bătălia de la Călugăreni. Roman istoric. Extras din cea mai glorioasă epocă a vieții lui Mihai Viteazul* (1894), *Penș Curcanul. Episoade din istoria independenței române* (1892), *Sora de caritate. Un episod din războiul de independență* (1889) etc. Romanele istorice ale lui N.D. Popescu se singularizează prin abundența detaliilor descriptive, interesul acordat creării atmosferei de epocă, precum și prin îmbinarea elementului senzațional cu documentul istoric: „Aceste scrieri nu sunt de fantezie curată, cum s-ar crede, și cu documentație, însoțite câteodată de scurte priviri istorice” [Călinescu 1941: 530].

Scriitorul rămâne în conștiința literară românească prin celebrele proze cu haiduci, ale căror structuri fundamentale vor fi asimilate și încorporate de către romanul de aventuri la începutul secolului al XX-lea. Amintim printre altele *Miul haiducul. O pagină din epoca fanarioților* (1881), *Iancu-Jianul-căpitan-de-haiduci* (1881), *Tunsul haiducul. Nuvelă originală* (1881), *Bujor haiducul. Nuvelă originală* (1882), *Codreanu haiducu. Nuvelă originală* (1882), *Iancu Jianu, zăpciu de plasă. Nuvelă originală* (1887), *Boierii haiduci. Nuvelă originală* (1892), *Radu Anghel. Nuvelă originală* (1893). Majoritatea romanelor vor apărea și în ediții revizuite, cărora autorul le va integra gravuri, ce surprind momente cheie din narațiune, balade, cântece din folclor sau diverse comentarii la finalul textului. Acestea satisfac curiozitatea publicului prin întreținerea suspansului, accentuată de ilustrarea unor scene culminante și răspund nevoii de senzațional. Nu lipsesc nici alte elemente specifice literaturii senzaționale precum: conflictul dintre bine și rău, întruchipat de „erou” (haiducul / figura istorică vs. „dușmanul” (boierii/ străinii), relațiile amoroase dintre personaje, care adesea oferă narațiunii o amprentă melodramatică, mai ales că acestea sunt însoțite de răzbunări, gelozii, capcane, adulter, crime dintre cele mai îngrozitoare, trădări, descrierile ample de natură ș. a. În afara titlurilor menționate, N.D. Popescu publică și multe legende, basme, cântece populare deseori prelucrate, printre care se remarcă culegerea *Dorul inimii*, în care include versuri aparținând lui Alecsandri, Bolintineanu, sau N. Nicoleanu [DLRO 1979: 692].

Cât despre roman ca gen predilect al lui N.D. Popescu, nu putem ignora însă nici reticențele, de altfel previzibile, ale unor prozatori și dramaturgi consacrați față de genul romanesc, practicat cu consecvență de scriitor. Romanul ajunge să fie discreditat prin asocierea sa cu o *low-literature*, cu care ajungea să se confunde, având drept subgenuri proza de mistere și aventuri, destinată păturii sociale predominante, „vulgului”. Mircea Popa vorbea despre existența în epocă a unei prejudecăți asupra nocivității romanului, traducătorii fiind somați să contracareze asemenea prezumții: „O prejudecată asupra nocivității literaturii românești se pare că exista în epocă, de aceea efortul traducătorilor se îndreaptă spre degajarea noțiunii de adaosuri

improprii” [Popa 1980: 37]. Sunt edificatoare și celebrele ironii din publicistica lui I. L. Caragiale, care îl ridiculiza pe N.D. Popescu („Popnedeia”), imputându-i excesele fanteziei, distorsionarea realităților istorice și inadvertențele gramaticale¹. Dramaturgul blama lecturile ușoare și remarcă absența unei preocupări deosebite pentru performanța estetică, întrucât acestea contau doar pe larga popularitate, în mare parte efemeră. În *Istoria literaturii românești contemporane*, N. Iorga va privi romanele lui N.D. Popescu prin aceeași optică necruțătoare, susținând că banalizează „literatura de isprăvi haiducesci” [Iorga 1934: 189]. Cu toate că respinge ipoteza valorii estetice a creațiilor românești semnate de autorul *Fetei de la Cozia*, istoricul îi va recunoaște meritul de a fi răspândit acest tip de literatură.

Romanul istoric al secolului al XIX-lea

Romanul istoric românesc se naște într-o perioadă condiționată de un interes crescând pentru istoria națională. Începeau să se reediteze scrierile cronicarilor, iar pentru marile idealuri patriotice se căutau baze documentare verificabile, fapt ce a dus și la consolidarea istoriei ca știință, ajutată de contribuțiile erudite ale lui Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu. Primul publicase în 1837 o amplă lucrare, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens*, a ținut răsunătoarea prelegere *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană* și edita, în 1841 și 1845, *Arhiva românească*, a cărei apariție se justifica prin nevoia de a populariza documente „ce-ar putea desluși istoria românească și starea lucrurilor vechi” [Kogălniceanu 1909: 10].

Tendențele vitaliste ale primelor romane istorice românești rezidă tocmai în rămășițele gândirii iluministe și în dezvoltarea spectaculoasă a istoriografiei ce oferea, pe lângă un material de viață bogat în reprezentări imagologice și argumente filosofice, o perspectivă clară asupra itinerariului evolutiv distinct al națiunii române. Romancierii postpașoptiști vor valorifica intens fizionomia eroică a personalităților desprinse din trecutul național. Dintre aceștia, N.D. Popescu, unul dintre cei mai productivi scriitori ai perioadei, va găsi în personalitățile istorice surse de inspirație pentru multe dintre romanele sale. Romancierul relevă cum, în mod paradoxal, istoria, ca o știință pretins obiectivă capătă prin determinarea cultural-patriotică, atributul subiectivizării, înfruntând și o resurrecție metodologică ce căuta să impună tutela unor valori care nu se limitau la definiții științifice.

Această perspectivă asupra științei istoriei explică nu doar emergența genului romanului istoric, ci și versatilitatea stilului narațiunii istorice de factură romantică, cele două ajungând să se asemene printr-un schimb reciproc de strategii discursive și tehnici expresive. Tensiunile propriilor contradicții culturale alimentau, fără îndoială, schimbarea gustului estetic național. După desfășurarea mișcărilor revoluționare din 1848, mutațiile social-politice și ideologice atrăgeau, invariabil,

¹ „Da, doamnelor și domnilor, el a fost unul dintre acei ce au împlântat cu triumf în librăriile noastre stindardul nelimitatei libertăți literare. Pot încă susține că dacă nu ar fi existat el și alte capete de specia lui, am fi avut, poate, nenorocirea d’a vedea domnind și astăzi, în toate producțiunile noastre literare, absurda tiranie a Gramaticii și stupida supunere la datele și spusele Istoriei.” [Caragiale III/1950: 227]

prefaceri la nivelul orizontului cultural, căci „orice schimbare survenită în sistemul de guvernare sau în moravurile unui popor trebuie să ducă în chip necesar la revoluții în gustul său” [Tiéghem 1972: 121]. De vreme ce istoria formelor culturale evoluează în paralel cu istoria societății, ideologiile artistice care vor fi îmbrățișate de scriitorii români răspund necesităților estetice și extraestetice ale unui moment istoric clar delimitat.

Cum era de așteptat, romanul românesc de evocare din primul stadiul al evoluției sale, asemenea oricărui inițiator de paradigmă, nu scapă stângăciei retorice sau erorilor compoziționale, exercițiul de obiectivare ridicându-i serioase probleme. Însă acest amestec nefericit vine ca o consecință a dorinței de a utiliza toate tehnicile literare romantice, în speranța de a-și seduce publicul în aceeași măsură în care o făceau romanele foileton, citite în traduceri populare, mizau pe încrucișări neașteptate de existențe, intrigi și pasiuni. Inventarul de elaborări românești construite pe scheletul și cu ornamentația melodramatică în stil romantic-sentimental și cele de aspect documental, cu veleități de frescă, articulate în jurul unor istorii verificabile, cu o intrigă grefată pe o structură deterministă, demonstrează că în romanul istoric românesc fenomenele mentalitare și sociale își găsesc o reflectare veridică în artă. Acesta dispune de un ansamblu bine încheșat de reprezentări variate și de mijloace de redare, cu toate că procesul de rafinare a modurilor de ilustrare este solicitant, îndelungat și anevoios.

Pentru primii romancieri români, postpașoptiști prin fibră istorică și romantici prin natura estetică, a așeza bazele unui gen narativ care să devanseze nivelul elementarității expresive și al rudimentarității tehnicii implică recursul recurent la recuzita furnizată de convenția romantică, soluție artistică menită să răspundă cerințelor formulate de gustul publicului epocii. Totuși, proporțiile în care sunt întrebuințate aceste ornamente romantic-melodramatice nu sunt justificate întotdeauna de solicitările ambiantei culturale, constituind un aspect problematic pentru cuantificarea valorii literar-estetice a romanelor din epoca de pionierat.

Romanele istorice scrise de N.D. Popescu, *Fata de la Cozia*, *Bătălia de la Călugăreni*, *Junetea lui Mihai Viteazul* și *Mihai Viteazul și călăul* ne apar însă ca un amestec armonios de tendințe, deținând trăsături de roman istoric, de moravuri ori social, fără să-și diminueze trama sub învelișul tare al imaginarului romantic. Naratorul își ajustează modulațiile vocii nu doar în calitate de observator sau analist, ci devine un moderator impetuos al lumii ficționale. Prin prezența sa dominantă acoperă întregul spațiu literar, inducând gesticulației romanului o tensiune interioară ce alunecă de cele mai multe ori spre patetism. În acest sens, Peter Brooks descrie în *The Melodramatic Imagination* arsenalul sentimental adus în ecuația romanescă de către progresiile conștiinței naratoriale, arătând cum aceasta glisează dinspre valențele simbolice ale unei situații către o schimbare de decor ori sufletească:

The narrative voice is not content to describe and record gestures, to see it simply as a figure in the interplay of persons one with another. Rather, the narrator applies pressure to the gesture, pressure through interrogation, through the evocation of more and

more fantastic possibilities, to make it yield meaning, to make it give up to consciousness its full potential as «parable». [Brooks 1976: 11]

Efectele unei asemenea imixtiuni imprimă o mișcare ritmică și uniformă către conturarea deznodămintelor secționare prin abundența de strategii retorice. Remarcăm semne clare ale unei prezențe directe în momente cruciale. Crearea unor condiții optime pentru realizarea unui echilibru între căutarea febrilă a unor subiecte pasionante și un stil românesc adecvat se arată a fi un demers destul de anevoios pentru N.D. Popescu. Manierismul afectiv, gestualismul patetic și ipotezele senzațional-sentimentale se rescriu într-o manieră narativă înrudită cu aceea a modelului francez, înrădăcinat prin traduceri, însă insuficient rafinată pentru a produce un ecou similar. Îngroșarea melodramatică a evenimentelor și pseudo-obiectivarea de tip analitic se constituie ca deformări cauzate de pierderea echilibrului în uzul recuzitei romantice. Prezența lor se datorează și aspirațiilor mult prea înalte ale romancierului de a sintetiza experiența socială și cea literară românească prin utilizarea formulelor de succes importate din vasta tradiție occidentală. Amestecul confuz de factori ai autorității spirituale este o constantă culturală rodnică, regăsită în stilul prevalent al discursului narativ, unde noțiunile filosofice și religioase se împletesc și ajung să sufere resemantizări.

Culoarea locală și reflectarea intrinsecă a mentalității epocii în cadrul unor tablouri istorice și social-psihologice sunt încă diminuate uneori sub greutatea prețiozității sentimental-patetice. Între logica succesiunii faptelor din narațiunea literară și dialectica evenimentelor din discursul istoric există, evident, asemănări frapante, însă doar ca efect secundar. În romanele lui N.D. Popescu, istoria devine un pretext artistic destinat să ofere nuanțele veridicității și să repună în actualitate frământările epocii prin sugestie sau prin trimiteri explicite. Anecdoticul și picarescul condimentează trama care se deapănă într-o oarecare măsură previzibil, deși autorul valorifică o varietate de încrucișări de destine și situații. Coloratura eticului este atașată ca etichetă permanentă într-un maniheism ce se rotește în jurul admirației față de eroismul lui Mihai Viteazu și al resentimentului pentru dușmanii idealurilor naționale.

Echilibrul epic se dovedește a fi un țel dificil de atins pentru scriitor. De cele mai multe ori, scenele alternează adesea fulgerător ori curgerea lor este frânată nejustificat tocmai din lipsa experienței și a rupturilor din tradiția literară. Văditele obiective moralizatoare ale lui N.D. Popescu întrerup adesea șirul evenimential epic, în timp ce programul ideologic încearcă să îmbrace haina luminoasă a pledoariei în spirit principial. Pasajele cu miză politică sau etică se află într-un puternic contrast cu impulsurile caricaturale ori efuziunile melancolic-sentimentale pe care le succedă sau le precedă. Personajele valorificate literar ipostaziază nu doar ecourile inexorabile ale tradiției romantice, ci și materializarea dilemelor cărora scriitorii postpașoptiști le oferă înveliș literar. Conștiința istorică autentică este chemată la apel să țină piept fățiș unei deprecieri simetrice a ceea ce am numi demnitate națională. Această vocație a literaturii române postrevoluționare de secol

al XIX-lea apare ca o parte integrantă a etosului românesc, fiind justificată de cursul istoriei naționale. Asistăm și la o intenție de sculptare a destinului patriei printr-o reorientare către noua specie narativă. Astfel, N. Iorga explică în *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea opțiunile* estetice ale inițiatorilor formulei românești prin deziluzia postpașoptistă, indicând totodată și izvorul de inspirație:

După sfârșitul revoluției, unii erau în țară, tremurând asupra triumfului lor, ceilalți împănaseră Europa, încălzindu-se și hrănindu-se în nesiguranța lor de boemi desperați și prigoniiți, printr-un ideal ce se întărea și se îmbogățea în atingere cu nenorocirea. Erau două curente neîmpăcate, erau două cete veșnic luptătoare, erau două steaguri ce se înfruntau cu orice prilej... *Acest antagonism trebuia să-și găsească întruparea și în forma literară așa de cuprinzătoare, de îndrăzneță, de războinică a romanului social, pe care dezvoltarea din propriile puteri ale literaturii franceze o înfățișa gata făcută scriitorilor noștri.* [Iorga III/1983 b: 110]

Substanța documentară se instituie pe raportul fragil dintre ficțiune și adevăr istoric. Istoriografia romantică este fundamentată pe dihotomia artistic-științific din cadrul ontologic al istoriei, element ce dictează aspectele asupra cărora creația literară va insista în tratarea lor. Credința pozitivist-raționalistă potrivit căreia scrierile, fie ele și ficționale, artistice, trebuie să oglindească exclusiv imaginea realității în dinamica sa cauzală, este pe deplin abolită de romantici, întrucât statisticile cantitative ce și-ar fi avut locul în universul istoric se sustrag legității sufletești evolutive. Avântul figurilor retorice și elanul metaforic vin să contracareze rigiditatea științifică de factură iluministă, transfigurând subiectivitatea exuberantă a afectelor în forme literare expansive, particularitate definitorie și pentru romanele istorice ale lui N.D. Popescu. Funcția axiologică a fațetelor trecutului amplifică o sensibilitate patriotică lezată, conducând către afirmarea tot mai dinamică a conștiinței naționale. Încurajarea spre lectură a lui D. Gusti din studiul *Ritorică pentru tinerimea studioasă* (1852) accentuează impactul prozei istorice semnate de N.D. Popescu:

Cetiți pe *Miul, căpetenie de haiduci, Ventilă și fericirea, Juneta lui Mihai Viteazul*, roman istoric, *Moartea lui Mihai Viteazul* ș. l. t. Cetiți, cetiți pe acest scriitoriu în care talentul scânteiază, în care imaginațiunea este o flacără, în care frumosul vorbei și idei se par a fi jucând ca fluturii în razele soarelui. Și stil curat, și gust ales, și artă bine pronunțată sunt proprietăți ce-i pregătesc un succes frumos. [Gusti 1985: 344]

Justețea observațiilor critice, îmbinate cu variațiunile tehnicilor romantice, dau glas unui material de viață vast, transpus în creații românești care răscumpără inactivitatea de până atunci în acest sector literar. În cristalizarea romanului istoric românesc, influența covârșitoare a romantismului european aduce cu sine încetățenirea unui stil specific și a unei structuri compoziționale eclectică. În timp ce sensibilitatea publicului cititor este activată cu predilecție de peisaje sufletești melodramatice, presărate cu figuri memorabile ale martirilor iubirii și ale luptelor sociale, rezultate din înlănțuiri fanteziste de destine, autorii se conformează gustului general. Studiul acestor etape ale dezvoltării romanului românesc și al produselor sale se impune ca o necesitate deoarece inovația nu e fenomen spontan, apărut din

neant, ci este susținută de o tradiție, de o dialectică a unui inventar de formule și strategii expresive, la care următoarele generații de scriitori vor fi nevoiți să se raporteze, nu neapărat într-o manieră îndatoritoare, cât mai ales contestatară. „Revolta” estetică este ea însăși o validare a cutumei artistice, după cum ne confirmă istoria literară.

Romanul haiduceșc, un subgen al romanului istoric

Cristalizarea romanului istoric românesc se produce, așadar, prin medierea esteticii romantice, care recalibrează fizionomia realităților naționale, adăugând tabloului literar optica naționalistă și ipostaza seducătoare a mesianismului cultural. Romanele lui Walter Scott, pătrunse în spațiul românesc pe filieră franceză s-au bucurat de o circulație extinsă în țările române, transformându-se, prin exercițiul traducerilor, în model. Zorii modernității culturale ajung să fie asociați speciei *historical romance*-ului și personalității creatoare a scriitorului englez. În 1831, în numărul 85 din „Curierul românesc”, apare o primă traducere din opera lui Scott, realizată de Ion Heliade-Rădulescu, *Bătrînul Duncan. Anecdrot din munți*. Tot Heliade-Rădulescu va traduce și fragmente din corespondența privată a lui Walter Scott, publicate în aceeași gazetă în 1839. Un număr din „Albina românească” din anul 1832 va anunța moartea „măritului scriitor al Angliei”, fiind urmat apoi de alte grupaje dedicate biografiei autorului lui *Rob Roy* [Vârgolici 1985: 50-51].

Concomitent cu apariția primelor romane românești originale, se traduc trei creații românești de Walter Scott, care vor fi publicate în 1856. *Fidanțata din Lamermoor* și *Richard inimă de Leu* apar în traducerea lui G. Baronzî, iar *Logodnica lui Piermen* în cea a lui Alecu Minescu. Inspirat de inițiativa lui Aimé Martin de a edita operele marilor scriitori din literatura universală, Ion Heliade-Rădulescu va aspira să alcătuiască o bibliotecă în care să fie reprezentați scriitorii importanți din întreaga lume. Fără îndoială, Scott figura în acest program ambițios, publicat în 1846 în „Curierul românesc”. Influența însemnată a lui Walter Scott asupra primelor decenii de literatură română modernă și, implicit, asupra speciei romanului istoric, este consemnată și de către B. P. Hasdeu în articolul *Mișcarea literelor în Iași*, publicat în 1863 în revista „Lumina”.

Conform studiilor cantitative asupra genurilor romanului românesc, în secolul al XIX-lea ponderea romanelor istorice și haiducești ocupă peste 1/3 din totalul producțiilor românești [Pojoga *et. al.* 2020: 37, Terian *et al.* 2019, 2020], motiv pentru care romanul haiduceșc al secolului al XIX-lea era privit drept cel mai productiv subgen al perioadei [Drăgan 2001: 137]. Printr-o scurtă privire asupra datelor furnizate de *Dicționarul cronologic al romanului românesc de origini până în 1989* (DCRR), romanul haiduceșc ocupă 14% din numărul romanelor din spațiul românesc [Terian *et al.* 2019: 18]. Fără îndoială, romanul haiduceșc al secolului al XIX-lea s-a singularizat în epocă tocmai prin legătura sa cu literatura folclorică și efectul său direct asupra publicului dornic de senzational.

Ca urmare, romanul haiduceșc apare drept unul dintre subgenurile literare populare, fiind plasat la confluența modelului românesc istoric și al celui de

senzație. Istoria romanului românesc se coagulează în jurul acestui subgen, întrucât sintetizează toate tendințele literare ale epocii. O proporție covârșitoare din proza istorică a celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și a primului deceniu al secolului XX este compusă din romane haiducești. Apariția și intensificarea avântului romanului haiducesc corespunde perioadelor istorice de coagulare și cristalizare a statului și culturii române moderne, impregnată de vibrațiile sentimentului identității patriotic-naționale. Literatura reflectă fidel tribulațiile formării și încetățenirii gustului pentru această specie hibridă. Formula expresivă se realizează treptat, de la patetismul, ornamentația și excesele retorismului romantic identificat în romane ca *Aldo și Aminta sau Bandiții* (1855), de Costache Boerescu, către dramatismul textelor lui N.D. Popescu, *Bujor Haiducul* (1872), *Iancu Jianul, căpitan de haiduci* (1873), *Miul haiducul. O pagină din epoca fanarioșilor* (1881), *Codreanu Haiducu* (1882), *Radu Anghel* (1893), spre a ajunge apoi la voluptățile povestirii afabile din paginile lui Ion Dragoslav, în al său *Codreanu Haiducu* (1924).

Conceptul lansat de Eric Hobsbawm, „rebeliunea primitivă”, care demarchează un act contestatar într-o configurație socială feudală, clarifică raporturile dintre istoria oficială, adesea consemnată de inamic, și istoria romanțată, înregistrată de imaginarul colectiv și transpusă apoi în folclor și literatura scrisă². Haiducul-erou provine, așadar, din cadrul unei comunități locale, etnice sau naționale, devenită victimă a nedreptăților și abuzurilor autorității oficiale, motiv pentru care își creează propriul sistem de rezistență la presiunea exercitată de stat. Dinamica socio-culturală implică respectarea unui anumit scenariu în actul contestatar al retragerii în munți pentru a practica haiducia. Dacă într-o comunitate omogenă locuitorii ating ținte ale încheităților sociale, economice sau etnice, nedreptatea și opresiunea vor prefața emergența unor eroi neoficiali, tâlhari prin poziționarea lor în raport cu legea statală, stigmatizați de istorici și glorificați de operele de ficțiune, vor continua să fie înconjurați de o aură de legendă timp de secole întregi. Istoria devine un pretext și totodată un mobil al modernității culturale. În *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, Hayden White formulează câteva observații și întrebări esențiale referitoare la particularitățile procesului de narativizare a realității în discursul istoriografic:

What I have sought to suggest is that this value attached to narrativity in the representation of real events arises out of a desire to have real events display the coherence, integrity, fullness, and closure of an image of life that is and can only be imaginary. The notion that sequences of real events possess the formal attributes of the stories we tell about imaginary events could only have its origin in wishes, daydreams, reveries. [...] Or does it present itself more in the forms that the annals and chronicles suggest, either as mere sequence without beginning or end or as sequences of beginnings that only terminate and never conclude? And does the world, even the social world, ever

² “A man becomes a bandit because he does something which is not regarded as criminal by his local conventions, but is so regarded by the State or the local rulers. [...] It is important that the incipient social bandit should be regarded as «honourable» or non-criminal by the population, for if he was regarded as a criminal against local convention, he could not enjoy the local protection on which he must rely completely.” [Hobsbawm 1959: 15-16]

really come to us as already narrativized, already «speaking itself» from beyond the horizon of our capacity to make scientific sense of it? [White 1987: 24-25]

Conform teoriei elaborate de White în volumul *Metahistory* (1973), textul istoriografic se supune dominației strategiilor explicației. Aceste strategii ale explicitării sunt de trei tipuri: prin argument, prin angajare și prin implicații ideologice. Dezvoltând și nuanțând această perspectivă în *The Content of the Form* (1987), teoreticianul evidențiază rolul hotărâtor al imaginației și al fanteziei în ordonarea evenimentelor istorice. Cum realitatea nu se prezintă cuprinsă în forme prestabilite narativizate, chestiunea obiectivității în relatarea istorică nu poate decât să devină un aspect relativ, dificil de determinat sau cuantificat. Poveștile desprinse din trecut posedă, explică White, aceleași caracteristici formale pe care le dețin și textele ficționale. Aceste două categorii de narațiuni nu se pot sustrage influenței modelatoare a fanteziei și a reveriei. Istoria se prezintă ca o narațiune expansivă, ale cărei cadre volatile scapă adesea încercărilor de a-i conferi un sens exclusiv științific. Aventurile sau rebeliunile haiducilor se pot converti cu ușurință atât în noduri capitale ale istoriei neoficiale, conservate de imaginarul colectiv, cât și în scrierile folclorice. Mult mai târziu, acestea vor fi preluate și de romanele populare.

Ca formă literară dezvoltată pe nucleul baladei istorice și cristalizată în matca modelului romanului istoric, subgenul haiduceșc împrumută subiectele, figurația tematică și strategiile expresive ale acestuia, valorificând totodată și consacratul inventar al ornamentației retorice specifice prozei de senzație. În romanele haiducești elaborate de N.D. Popescu³, forța declamativă este revendicată de stările paroxistice, iar accentul cade atât pe straniețea contrariilor, cât și pe excesul categoriilor negative. Articulate în dialoguri dramatice sau comentarii auctoriale memorabile, de o intensitate extraordinară, stările de maximă intensitate se axează pe același apel psihologic care sporește receptivitatea unor situații încărcate de tragism ori ironie. Ca element narativ catalizator în acest stadiu incipient și rudimentar al cristalizării formulei romanești autohtone, povestirea suplinește veleitățile formulelor mai evolute, existente în literatura universală.

Odată cu primele decenii ale secolului al XX-lea, perfecționarea formulei romanului istoric atrage cu sine și desăvârșirea subgenului haiduceșc, fapt ce ni se relevă în romanele lui Ion Dragoslav, *Codreanu Haiducu* (1924) și Panait Istrati, *Haiducii* (1930), *Domnița din Snagov* (1937). Deși subiectele sunt, în genere, desprinse din aceeași categorie ce înglobează revolta, lupta cu despotismul boieresc, noblețea morală a haiducilor la antipod cu cruzimea autorității, fervoarea insurecțională a senzationalismului este împlânzită treptat, în același ritm în care naturalismul, realismul și veridicitatea probau etapa de maturitate a romanului românesc. Dinu Pillat și-a orientat atenția către studierea romanului de senzație, colorat de mistere și aventuri, pe care îl analizează în teza sa de doctorat, *Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea* (1947). Considerând că versatilitatea

³ Între 1864 și 1899, N. D. Popescu se alătură lui N. Rădulescu-Niger și Panait Macri cu 43 de apariții romanești [Goldiș *et al.* 2020: 43].

granițelor genului împiedică ferm clasarea sa în categoria povestirilor recreative, istoricul literar urmărește apariția și evoluția romanului popular, specie ce a beneficiat de factorul catalizator al traducerilor. Încă de la începutul pledoariei, autorul asociază „romanul negru”, dominat de o „formă de gratuitate a epicului” cu ideea de basm, guvernat de un cifru de convenții care își modelează aspectul în funcție de vârsta publicului-țintă [Pillat 1947: 22]. Pillat tratează chestiunea difuzării literaturii de senzație importate, inventariind diacronic valurile de traduceri care au prefigurat apariția romanelor lui G. Baronzi, reliefându-i stângăciile și evidentele influențe ce sufocă fibra anumitei originalități. Personajele sunt elaborate după convenții, împărțite în fizionomii antinomice, slujite de un stil empatic, pigmentat de comentarii ocrotitoare față de exponenții binelui și izbucniri de blam asupra actanților ficționali aflați sub zodia răului. În mod inovator, Dinu Pillat abordează varianta românească a speciei, ipostaziată de *romanul haiducesc*, numindu-i drept reprezentanți pe N.D. Popescu și Panait Macri. Acesta are ca trăsătură definitorie „o naivitate de basm popular”, iar stilul este unul de o „artificialitate teatrală”, ce exagerează senzaționalul de melodramă cu accente de cruzime și violență [Pillat 1947: 39].

Cum viața se suprapune peste proiecțiile fanteziei, într-un raport în care cele două nu sunt niciodată suficient de clar demarcate, insurgența arhetipală românească nu poate lua decât forma populară a haiduciei, larg răspândită în spațiul balcanic. Fizionomia specifică a acestui subgen regional se datorează circumstanțelor istorice nefavorabile și autonomiei limitate a țărilor în care s-a dezvoltat, aspecte față de care literatura încearcă realizarea unui efort compensatoriu, fie el și ficțional.

Proteismul tematic al romanelor haiducești scrise de N.D. Popescu permite cristalizarea mizelor etice ale creațiilor românești de început. Ca atare, actul revoltei haiducului are implicații sociale, fiind orientat către o contestarea ordinii social-politice existente. Haiducul devine extensia mulțimilor asuprite, de la care se revendică și în folosul cărora acționează. Eric Hobsbawm, întemeietorul ramurii de cercetare istorică “banditry studies”, introduce în discutarea acestui tip de revoltă conceptul de *banditism social*, pentru a explica natura tâlhăriei ca formă de revendicare comunitară, susținută de solidaritatea păturii sociale extinse din care provin bandiții și pe care aceștia o ocrotesc:

Pe munte și în pădure, bandele de bărbați violenți și înarmați, aflate în afara controlului legii și autorității (de regulă, femeile sunt rare), își impun voința asupra victimelor prin șantaj, jaf sau alte modalități. Prin asta, banditismul contestă simultan ordinea economică, socială și politică, contestându-i pe cei care dețin sau revendică puterea, legea și controlul resurselor. Aceasta este semnificația istorică a banditismului în societățile cu stat și clivaje de clasă. [Hobsbawm 2017: 21-22]

Romancierul român din secolul al XIX-lea înțelegea potențialul artistic și popularitatea unui asemenea subiect de narațiune. Sedus de ipostaza moralizatoare și critică a scriiturii, va îmbina relatarea romantică a faptelor vitejești cu pasaje reflexive, eseistice, în care sunt recognoscibile ecourile tradiției deprinse prin traducerile romanelor franțuzești. Asemenea majorității artizanilor romanului postpașoptist,

N.D. Popescu și-a exersat mâna mai întâi ca traducător, iar apoi ca autor de texte originale, aspect estetic ce se reflectă și în politicile literare adoptate. Vom considera romanul haiducesc drept o ilustrare autohtonă a *historical romance*-ului, formă literară desăvârșită de Walter Scott, ce românează episoade istorice, relativizând chestiunea acurateții documentare în favoarea libertăților artistice ale fanteziei. Cercetarea politicilor literare, acele strategii estetice și expresive întrebuițate de scriitori pentru a ipostazia aventurile tâlharului social, va releva o dinamică literară complexă, în care ascensiunea popularității romanului haiducesc și evoluția speciei românești se transcriu în bătăliile simbolice și în destinele romănate ale haiducilor care au dobândit faimă, reputație eroică și simpatia societății. Nu întâmplător N.D. Popescu decide să ofere poveștii lui *Iancu Jianu, căpitan de haiduci* un *sequel* în *Moartea lui Iancu Jianu, căpitan de haiduci* (1894) și un *prequel* în *Tineretea lui Iancu Jianu, vestit căpitan de haiduci* (1909). Dincolo de popularitatea și fascinația exercitată de figura nobilului bandit, eroul de roman nu se mai apropie de invincibilitatea de sorginte supranaturală din baladă, ci este înfățișat în toată vulnerabilitatea sa umană, segmentată de orgoliu, mândrie sau de pasiuni ascunse.

Arhetipul istoric al banditului cunoaște numeroase variante, însă prototipul literar al haiducului, prezent atât în folclor, cât și în literatura scrisă, exemplifică cel mai bine natura tâlharului social, cel care își construiește în imaginarul colectiv o imagine a vitejiei fără limite, temut și admirat deopotrivă de țărani și de boieri. Mitologia haiduciei emerge din cultura populară și este consemnată de scriitorii ce aparțin păturii aristocratice, boierilor, sau breslei gazetărești. Strategiile discursive foiletonistice vor înlocui experiența directă sau documentarea din surse incontestabile și riguroase. Forța de sugestie a arhetipului haiducului echivalează principiul romantic al refugiului într-un trecut eroic. Gloria revoltatului social este un construct al imaginarului colectiv, ce eludează necesitatea introducerii unor detalii biografice reale, elemente care n-ar mai permite individualizarea haiducului ca actor principal al actului contestatar. La autorul lui *Codreanu Haiducul*, savoarea mitului atrage reflecții pe marginea virtuții rătăcite, a libertății în fața asupririi și a idealului de justiție, principii pe care haiducii luptă să le impună. Haiducul se erijează în apărătorul poporului, nu este un hoț ori un tâlhar convențional, care acționează din imbolduri egoiste pentru prosperitatea personală.

Popescu N.D. se arată deosebit de preocupat de augmentarea aurei legendare a haiducilor, motiv pentru care în prefețele romanelor sale caută să justifice insistența asupra acestei formule de succes a romanului senzațional populat de eroi naționali printr-un efort asiduu de documentare: „În fiecare din ultimele două ediții, nuvela lui Iancu Jianu a primit noi transformări, noi peripeții, noi adaose, una mai interesantă ca alta, căci descoperiri noi, publicații noi și descifrarea de noi documente, a adaos noi fapte, noi isprăvi și noi amănunte privitoare la faptele acestui erou legendar.” [Popescu 2019: 7]. Romancierul își rezervă, astfel, dreptul de a modifica anvergura luptelor eroilor săi, pentru a le face compatibile cu solicitările mitului național, monument ideologic la care literatura modernă se raportează encomiastic. În prefața la *Iancu Jianu, Căpitan de haiduci*, Roxana Patraș

corelează evoluția imaginii haiducului de la „simplitatea «proscrisului rural»” la „figura reflexivă, melancolică, pre-eminesciană a haiducului” prin ascensiunea mitului național, capabil să declanșeze un mecanism de căutare a unei forme literare menite să îi susțină osatura ideologică [Patraș 2019: 7].

Admiratorii haiducilor le vor atribui toate calitățile umane și combative pe care le pot imagina, iar numeroasele balade inspirate de vitejia haiducilor sunt edificatoare pentru perpetuarea destinului exemplar al tâlharului social⁴. Cetele de haiduci din romanele lui N.D. Popescu își fac apariția în epoci istorice învolburate, manifestându-și calitatea morală normativă, înveșmântată în nuanțele unui ideal anacronic. Nerecunoașterea și sfidarea autorității nedrepte îi transformă pe bandiții din familia lui Robin Hood în stindarde ale revoltei sociale de care boierii corupți ar trebui să se teamă. În *Istoria literaturii române*, Gh. Adamescu plasează pătrunderea baladelor cu haiduci în folclorul autohton în epoca slavonă, corelând popularitatea pe care o capătă acestea cu specificitatea contextului istoric. Istoricul literar trasează intuitiv și o primă diferență între fizionomia spirituală a haiducului din baladă și cea a eroului din creațiile epice de dată mai recentă, implicit din roman, semn că personajul evoluează în același ritm cu forma literară pe care o generează, împrumutând luptele și obiectivele fiecărui secol, uneori camuflate alegoric:

Epoca slavonă, adică de prin sec. VII până pe la 1300, a dat elementele câtorva balade în cari poporul cântă cu un entuziasm deosebit pe câțiva eroi ca *Mihu Copilul*, *Toma Alimoș*, *Român Grue Groșovanul*, *Vulcan*, ș. a. cari sunt niște tipuri de haiduci. Haiducii aceștia luptă contra dușmanilor din afară. Ei sunt cu totul deosebiți de haiducii pe cari îi cântă poporul mai ales în sec. XVIII. Aceștia luptă contra dușmanilor din lăuntru, a streinilor și a boierilor apăsători. [Adamescu 1920: 19]

Versatilitatea fronturilor pe care luptă haiducul, personajul glorios al spațiului balcanic, dictează și maniera în care tradiția se va raporta la acest tip de erou revoltat, revendicat cu aplomb de o bogată cultură populară.

Concluzii

Fără îndoială, traducerile din literatura occidentală au avut un impact considerabil asupra prozei istorice și haiducești. Fascinația lui N.D. Popescu pentru simbolistica revoltelor nobile ale haiducilor și pentru legitimarea istorică a tâlhăriei sociale se explică și prin forța de seducție a imaginarului melodramatic și a ideologiei romantice, sub influența cărora se concretizează începuturile modernității literare românești. Romanul devine nu numai un mijloc de educare a maselor, ci și un instrument de transpunere a imaginarului colectiv. Astfel, N.D. Popescu întrebuițează istoria, atât în cazul romanului haiducesc, cât și în privința romanului

⁴ În *Istoria literaturii române*, Gh. Adamescu le schițează haiducilor din balade un portret empatic, menit să conțină esența tuturor eroilor din literatura despre haiduci: „Poezia poporană îi arată ca niște oameni puternici și generoși și admiră în ei hotărârea de care poporul se simțea incapabil în acele vremuri când tirania îl plecaseră la pământ și când mulțimea de nenorociți îl făcea să creadă că e ursit să sufere veșnic. Vom observa că miraculosul nu figurează în aceste balade, dar supraomenescul caracterizăm pe toți eroii aceștia.” [Adamescu 1920: 31].

istoric, drept un pretext artistic destinat să accentueze și să readucă în prim-plan episoade istorice reprezentative.

Popularitatea pe care o capătă ideea de banditism social este strâns corelată cu contextul socio-istoric, economic și cultural, iar literatura și istoria nu fac decât să consemneze voalat motivele pentru care tâlharul nobil, haiducul, devine una dintre figurile centrale ale romanului istoric românesc din secolul al XIX-lea. Simbolistica eroilor din familia lui Robin Hood este susceptibilă de a susține întreaga osatură a revendicărilor ideologice, naționaliste și sociale ale statelor afectate de expansionismul marilor imperii. Romantismul revoluționar al secolului al XIX-lea a găsit în folclor unul dintre cele mai bogate surse de reprezentări ale simbolisticii insurgenței naționaliste. În timp ce literatura de consum oferă numeroase ipostaze ce ar putea fi calificate drept revoluționare, istorisirile despre haiduci transpuse în balade conțin un potențial însemnat de mobilizare populară, care derivă din imaginea de rebelului neîmblânzit.

În romanele sale de consum, N.D. Popescu a prelucrat tema luptei haiducului cu autoritatea coruptă, augmentând latura patriotică. Între folclorul balcanic și istoria țărilor est-europene se mai stabilesc însă și concordanțe în privința figurilor memorabile de tâlhari nobili. În spațiul românesc, aventurile unui haiduc precum Iancu Jianu sunt nu doar subiect de baladă sau de roman, ci și de cronică istorice. Romancierii care au ales să scrie despre aventurile haiducilor demonstrează că bătălia pentru eliberare națională este o temă predilectă în literatura Balcanilor secolului al XIX-lea. Lupta simbolică pentru independența națională este dublată și de una culturală: intrarea în epoca modernă. Zorii modernității culturale ajung să fie invocați prin reprezentările simbolice ale revoltei tâlharului social.

Foarte devreme, narațiunea romantică a revoltei cetelor de haiduci a căpătat o formulă standard, cristalizând o configurație canonică alternativă, pe care o vor aplica toți autorii de romane haiducești. În ciuda dimensiunii naționaliste a discursului narativ din romanele sale haiducești, fizionomia legendară a lui Iancu Jianu s-a transformat rapid în produs cultural „de export”, ajungând să fie preluată de Bucura Dumbravă în al său *Der Haiduck* (1909), eveniment pe care scriitorul îl interpretează ca pe o legitimare a eforturilor sale literare. Astfel, fiecare roman haiduceșc este construit sub forma unei povești eroice, alcătuită pe un model maniheist, care glorifică rebeliunea nobililor bandiți patrioți împotriva turcilor, fanarioșilor sau boierilor corupți, prezentați ca alteritate demonică. Cum lecturile predilecte ale romancierilor români din secolul al XIX-lea nu erau reprezentate de opere istoriografice, ci de romanele lui Walter Scott, viziunea autorilor de romane haiducești era cadentată de rețeta de succes în care aprinderile fanteziei înlocuiau acuratețea istorică.

BIBLIOGRAFIE

- Adamescu 1920: Adamescu, G., *Istoria literaturii române*, București, Editura librăriei Leon Alcalay.
- BRM 1989: *Bibliografia modernă românească*, vol. III. (L-Q), Gabriel Ștrempel (coordonator), București, Editura Științifică și Pedagogică.
- Brooks 1976: Peter Brooks, *The Melodramatic imagination*, New Haven and London, Yale University Press.
- Caragiale 1950: I.L. Caragiale, *Opere III*, București, Editura de Stat.
- Călinescu 1941: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- DBLR 2006: *Dicționarul biografic al literaturii române*, vol. II (M-Z), Aurel Sasu (coordonator), București, Editura Paralela 45.
- DCRR 2003: *Dicționarul romanului românesc de la origini până în 1989*, București, Editura Academiei Române.
- DCRT 2005: *Dicționarul cronologic al romanului românesc tradus de la origini până în 1989* București,, Editura Academiei Române.
- DLRO 1979: *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Gabriela Drăgoi, Alexandru Teodorescu, Florin Faifer et al. (coordonatori), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Drăgan 2001: Ioana Drăgan, *Romanul popular în România – literar și paraliterar*, Cluj, Editura Cărții de știință.
- Goldiș et al. 2020: Alex Goldiș et al., „Poli de producție ai romanului românesc (1901-1932): Rețele editoriale și forme de canonizare”, în „Revista Transilvania”, nr. 10, pp. 45-52.
- Gusti 1984: D. Gusti, *Ritorică pentru tinerimea studioasă*, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și indice de nume de Mircea Frînculescu, București, Editura Științifică și enciclopedică.
- Hobsbawm 1959: E. Hobsbawm, *Primitive Rebels. Studies in Archaic Forms of Social Movements in the 19th and 20th Centuries*, Oxford Road, The University Press of The University of Manchester.
- Hobsbawm 2017: E. Hobsbawm, *Bandiții*, traducere C. Șiulea, Chișinău, Editura Cartier.
- Iorga 1910: N. Iorga, *O luptă literară – Articole din „Sămănătorul”*, vol II. (Iulie 1905 – Aprilie 1906), „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, Tipografie și Legătorie de Cărți.
- Iorga 1934: N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane*, Vol. I-III, București, Editura „Adevărul”.
- Iorga 1983: N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, București, Editura Minerva.
- Kogălniceanu 1909: Mihail Kogălniceanu, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de Istorie Națională în Academia Mihăileană rostit în 24 noembrie 1843*, Editura Librăriei Socec.
- Patraș 2019: Roxana Patraș, *Iancu Jianu, haiducul național*, prefață la N.D. Popescu, *Iancu Jianu, căpitan de haiduci*, Iași, Cartea Românească Educațional.
- Pillat 1947: D. Pillat, *Romanul de senzație în literatura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Imprimeria „Talazul”.
- Pojoga et al. 2020: Vlad Pojoga et al., „Diversitate identitară în romanul românesc (1844-1932)”, în „Revista Transilvania”, nr. 10, pp. 33-43.
- Popa 1980: Mircea Popa, *Tectonica genurilor literare*, București, Cartea Românească.
- Popescu 1881a: N.D. Popescu, *Miul haiducul. O pagină din epoca fanarioșilor. Nuvelă originală*, București, Editura Librăriei H. Steinberg.
- Popescu 1881b: N.D. Popescu, *Tunsul haiducul. Nuvelă originală*, București, Editura Librăriei H. Steinberg.
- Popescu 1882a: N.D. Popescu, *Bujor haiducul. Nuvelă originală*, București, Editura Librăriei H. Steinberg.
- Popescu 1882b: N.D. Popescu, *Codreanu haiducu. Nuvelă originală*, București, Editura librăriei H. Steinberg.
- Popescu 1887: N.D. Popescu, *Iancu Jianu, zăpciu de plasă. Nuvelă originală*, București, Editura Librăriei H. Steinberg.
- Popescu 1892: N.D. Popescu, *Boierii haiduci. Nuvelă originală*, București, Editura Librăriei H. Steinberg.
- Popescu 1893: N.D. Popescu, *Radu Anghel. Nuvelă originală*, I-II, București, Editura Librăriei H. Steinberg.
- Popescu 2019: N.D. Popescu, *Iancu Jianu, Căpitan de haiduci*, Iași, Cartea Românească Educațional.
- Simion 2020: Eugen Simion, *Secolul al XIX-lea*, Editura Iași, Cartea Românească Educațional.

- Terian *et al.* 2019: Andrei Terian *et al.*, „Genurile romanului românesc în secolul al XIX-lea. O analiză cantitativă”, în „Revista Transilvania”, nr. 10, pp. 17-28.
- Terian *et al.* 2020: Andrei Terian *et al.*, „Genurile romanului românesc (1901-1932). O analiză cantitativă”, în „Revista Transilvania”, nr. 10, pp. 53-64.
- Tiéghem 1972: Philippe van Tiéghem, *Marile doctrine literare în Franța*, București, Editura Univers.
- Vârgolici 1985: Teodor Vîrgolici, *Aspecte ale romanului românesc din secolul al XIX-lea*, București, Editura Eminescu.
- White 1987: Hayden White, *The Content of The Form. Narrative Discourse and Historical Representation*, London, The John Hopkins University Press.